

Lovász Andrea

Mesebeli szomorúság

Háy János: Xanadu

*„Egy százlábú s egy flamingó között,
villanyszék és nászágy között,
egy pórus krátere meg egy
tündöklő homlok ragyogása közt:
semmi különbség.“*

(Pilinszky János: Különbség)

„Onnét messziről nézve mintha ugyanaz a történet zajlott volna, csak innét közelről, a piránói öbölből tűnt minden egészen másnak, a kardok rozsdás vasdarabnak, a hajók teknőnek, a tenger lúgos víznek, az asszonyok mosónőknek, az emberek mosatlan bűdösszákknak.“

(Háy János: Xanadu)

Az idegen megítélése mindig más: esetleges esztétikai vagy etikai értékeinél előbbvaló idegenségének tudása. Minden más, amit róla elmondhatunk, csak ezután következik. Akár szép is lehet, vagy a legaljasabb, legkegyetlenebb világ – idegen az nekünk, nem a miénk. Idegenül hangzó szavak, mondatok, címek olyan világba küldik az olvasót, ami valahol máshol van, volt, hol meg nem volt. Az exotikum kipördít a mindennapiságból. Háy János *Xanadu* című regénye éppen annyira különleges más-világba küld, mint az előző, a *Dzsigerdílen*. Az idegen világok hangulatát sugalló címek olyan nyelvi kontextust teremtenek, amely meghatározza a történetek értelmezhetőségi tartományát: az idegenszerű szavak által létrehozott szemantikai térben földi és égi, profán és szakrális találkozik, a mindennapok realitásán túlmutató világ, a csodák birodalma nyílik meg az olvasónak.

Arról szól a történet, hogy van egy velencei kereskedő, egy csöppet sem rokonszenves, pénzsóvár disznó, nem különb a többi saját okádékában fetregő, bűzös, mocskos szájú és lelkű tengerésztől. Aztán egyszer csak a sötétben megvilan egy szempár, és a kereskedő belehabarodik ebbe a szempárba. S csak az olvasó meg az író tudja, hogy nem Istennek valamiféle jókedvében végrehajtott csodájáról van szó, hanem Marlon és Marion örök legendája játszódik le ismét. Háy szerelem-mítoszának ismétlése nem csupán az eddigi Marlon és Marion történetek újramesélését jelenti, hanem maga a beteljesületlen szerelem mítosza teremődik újra. Mert hiába az évenként ismétlődő látszólagos megérkezések, a velencei mégsem érheti el soha a leányt. Mese ez a regény a működő érzelmi és szellemi elvárások kettősségének értelmében: a regény szereplőjeként végig szoríthatok meg izzadok Marlonnal és az összes többi húgyos tengerésszel, hátha sikerül az az összebújás, hátha nem hasogató fejfájásra meg köhögtető szagokra befejezést, hogy nincsen ebből menekülés semmiféle ürüggyel és fondorlattal. Akár nem is kellene végigolvasni a regényt, úgyis lehet tudni, mi lesz; izgulni sem lehet, csak azon, hogyan nem lesz ennek mégsem jó a vége. Csak valamivel jobban kellene figyelniünk Vinciusra, a regénybeli nagy mesemondóra.

Vincius nagyon sok mesét tud. És sokat el is mesél: a Gólemről, Marion születéséről, Mohamed Aliról – és Xanaduról. Ez utóbbi mesébe többször is belekezd – az utolsó alkalommal Marlon és Marion legendájával szövi egybe. Olyan világról szólnak ezek a mesék, ahol az Úristen hangulatának kiszolgáltató minden szerencsétlen, nemcsak a csatornába magukat beleelő Valériók és nemcsak a gazemberekké lett Bertolók. Ez az egész föld az angyalok szarától lendül mozgásba. Észre sem vesszük, hogy kezek, lábak, hajfürtök helyett ez a hideg, nyálas, undorító salak vagyunk mi magunk is. Itt még az Úristen is istenfaszázik. Valahogyan ki kellene mondani, hogy el van az egész világ cseszve, és ezen maga az Isten sem tud segíteni. Még csak be sem meri magának vallani. Az angyalok is szenvednek, kielégítetlenül, örökkévalóságba merevített vágyakozással lelkükben – ők maguk ez a folytonosan vágyakozó lélek: földiember leányával lépnének szerelemre visszakívánva valamikori testüket, karjukat, lábukat, de csak nyögnek a rájuk bízott feladatok súlya alatt.

Amilyen vaskos és otromba a regényben bemutatott világ, olyan a nyelvi megformálás is – pontosabban e nyelvvel teremtett világ vaskos és otromba. Nincsen a regényben egy megnyugtató, szelídítő szó sem: a rothadó, erjedő hús bűzét árasztják a mondatok. Ember és angyal egyaránt üvölt, okádik és hányik, zabál és bőfög, csak visít, locsolja magából a szavakat, mortyog: „csak hangosan zurbolta szájában a nyálat, olyan hangja volt, mintha mocskokat sorolt volna: picca, fos, picca, fos – ilyenfélétet, s két mocskolás között előbbre nyomta valamelyik lábát, ez volt nála a menés.“ Nyakerek, sebek, seggek, foghíjak, taknyos orrok, nyeszlett lábak, kigúvadt tekintetek zuhognak az olvasóra, véres, szaros bachanáliában „asszony és ember olyan rendesen egymásra találtak, mint két zsíros lepény a tálban. Kocsonyás nyirokban lötyögtek egymáson, s ebbe a ruganyos nedvességbe aludtak bele.“ Sok szó esik részeg, tepsipofájú tengerészekről, szuvas fogú, tocsogó nyálú Károlyokról, háborúkról, fazéknyi mellekről, öregasszonyokat miskuráló bűnösökről, fososkuttyákról – egyazon életvilág. Nincsen szentség és nincsen kiemelt régió, ami mentes lenne ettől a mocsktól. Bűzös az emberek, az angyalok, az Isten lelke is, teste is, még az álmok sem hoznak nyugodalmat: fröcsögnek az odvas fogak között. Föld, víz, levegő: mindenütt ugyanaz a reménytelenség. És negyedik elemnek még ott vannak az ember belső terei: templomokkal, oszlopcsarnokokkal, játszadó szörnyekkel, kiket reggelre talán sikerül sötét sarkaikba visszazavarni. De a lélek is – harmóniában a belőle kivetülő rémségek világával – éppen olyan poshadt, és szétmállik, mint ez az egész világ. A szív épülete éppen olyan aprócska kis szalmakunyhó, mint a mesebeli Xanadu távoli palotája, amit elsöpör az első szél. Csak Vincius tudja ezt, de neki a többieknek is keservesebb sors jutott: merevrészsége mögött józanul kell végigasszisztálnia életek hosszú során keresztül az Úristen tehetetlenségét. Nemcsak a tengerészek hegyes köpéseit, csúszós hányadékait kell kerülgetnie: a lelkét kell megőriznie, ha tetszik, ha nem. Meggondolandó: jobb lenne menekülni, valamit megtartani abból a hitünkből, hogy mégsem olyan okádékizú a világ. S bár idegen tájakon játszódik Háy meséje, valószínűleg is, meg irreális is, mégis sajátjának érezheti az olvasó. Talán valamiféle lelki, szellemi mazochizmus miatt nem teszi le a könyvet az első néhány oldal után, és a kívülállóság (amúgy illuzórikus) bátyája mögül mégis végigleskelődí a történetet.

Mert lehet reménykedni, hogy egyetlen egy dolog, talán a szerelem, megmenthet minket, hogy Marlon és Marion dacolhat ezzel az

örök, nagy, áthidegült világgal, hogy akár a jégmezőkön, akár a velencei kereskedő márványpalotájában, de el lehet bújni a világ elől. Bár a „szomorú befejezést” előre tudjuk, lehet reménykedni, hogy sikerül felépíteni egy másik világot, hogy a szerelem maga lesz a megtalált világ – de ezt már egy másik idegen meséből Szávitri, egy másik királynő mondja. (Ha van lehetőség egy pozitív kicsengésű értelmezésre Marlon és Marion lázadása kapcsán, akkor ez az.) És lehet olvasás közben könnyűvé válni, lebegni, meg sem érezni a reánk nehezedő, iszonyatos súlyokat, nem érezni, hogy vérez sebesre szeretőnk bőre, nem elhinni, hogy, ha nevünk sem lesz már, még csak lelkek se leszünk, semmik leszünk. A nyelvi megformálás szintjén pedig lehet lóditani: már ismert szövegeket egymásba építeni. Az *Íme hát megeltem hazámat* verssorát („E föld befogad, mint a persely”) Velence kikötőjéről írja Háý, miközben az egész regényvilág kettősségét modellálja vele („Ez a föld befogad, mint a persely, de kijutni belőle ugyancsak lehetetlenség.”). A velencei karneváli kavargás(á)ban magasztos, megingathatatlanak hitt történelmi tények, életvezérlő eszmék, vallásokat megalapozó tanítások, erkölcsi értékek kérdőjeleződnek meg azzal, hogy eredeti, tényleges jelentésük játékbahozásával fonákságukat villantja fel a szerző.

Háý játszik, mondja is mindjárt a „fülszövegben”: „Összekeverjük, kiöntjük és készen van az első fejezet. Aztán megint kavarnak rajta, és készen a második fejezet. Keverünk harmincnolcszor és készen van mind a harmincnolc fejezet. Nem nagy dolog.” (Az önirónia lehetőségéről és jelenlétéről is beszélhetnénk itt, mert e szöveg ugyan kívül van a történeten, de csak a regény egészének ismeretében értelmezhető.) Végül is ugyanarról, csak egy dologról szólhat minden történet – könnyű volt Háýnak megírni egy változatot, saját változatát a kiútlanságról. Mert az indiai fejedelem, ki a napot akarta lakatként égi palotájának kincstárára veretni (megint csak a regény „fülszövegében”) éppen olyan szánalomra méltó, ahogyan a nagy kán vagy a szerencsétlen velencei kereskedő. A nézőpontok, a perspektívák folytonosan változnak: egyszerre látjuk magunkat apró, fekete kis pöttynek, odafentről az égpalotából, és egyszerre liheghet az arcunkba akármelyik rőfögő velencei. Folytonos ugrálás van valós és mesebeli, így reális- és regényvilág között. Adva van az a Velence, amit valóságosan létezőnek tudunk, Háý regénybeli Velencéje – amit olvasás közben igaznak hiszünk – és mellette égi, földi, vízi (szó szerint) csodás birodalmak – amelyeket olvasás közben valótlannak tudunk, de létezőnek hiszünk. Merész interpretációval az is feltételezhető, hogy talán nem véletlen a velencei választás: a város, ami vízre épült, a földhöz tartozik, és mégis a levegőben áll, a regény történetének és szövegének egész terét prociálja. Az égpalota párhuzamos szerepeltetésével egyfajta meseiség teremődik; a vaskos, nyers földdel a szür-reális, a meta-fizikai felesel. A vízfelület tükört is tart: földi és égi terrénumok egymásba érnek és egymást másolják. A párhuzam strukturálisan megalapozott, mindkét világ működése racionális alapokon nyugszik, elvi szinten ok-okozati rendszerek. Valójában azonban abszolút irracionális jellemzi a működésüket, az egyedüli „törvény” a Teremtő önkénye. Ezért nem deszakralizálódik a mennyei birodalom, mert ott a testi, lelki, szellemi nyomorúság éppen olyan megfoghatatlan és megmagyarázhatatlan – néhol groteszkbe hajló –, mint idelenn, a földön; és a szenvedés mindig nagy, méltóságjeljes és szenthez közeli. A vaskos, verejtékszágú földi, vízi, lelki birodalmakat a mennyei dimenziójú és intenzitású magány emeli az égpalota szentségéhez hasonlóvá. Szövegvilág szintjén átpoetizálódik a csömör, melyet meseivé varázsol az irracionális és irreális állandó jelenléte.

Folytonos mozgásban vannak a szereplők is, akárcsak az aranypénzek, messzi országokból, mesebeli helyekről érkeznek, föld és ég között vándorolnak. A görög mitológia szereplői éppen úgy előfordulnak, ahogyan az emberszabású majmok és a névtelen, falábú koldusok. Játszi dobálódzás ez a Háý-regény: tele van kicsike, szomorú, szeretnivaló mesékkel. Sokat mesél Vincius-Háý – mindenféle csodás mítoszokról is –: test és lélek kölcsönös rabságáról, Nápoly trónjáról, a földszátánról, a sötétség teremtéséről, az égpalota karcsú falairól, dzsinnekről, a tenger óriásairól, a glóriák eredetéről. Meg pénzről, gyűűről, Bertolóról, a gazember angyalról, Echóról s Héráról, Dalmáciáról, Velence királynővé válásáról. A szó szigorú műfaji meghatározottságának értelmében vett mesék sora olvasható a regényben, szerepeltetésük csak tovább növeli az irrealitás birodalmát, lebegőbbé teszi a velencei kereskedő nagyon is sárszágú vergődését. A történetmesélés, a mesélés aktusa az, ami képes egy másik valóságba átlendíteni – itt inkább átrúgni minket. Történeteket kell mesélnie Vinciusnak, hogy ne fájjon annyira a világ tudása, „virágszép mesék” kellene ahhoz, hogy egymáshoz foltozódjanak nemcsak a szerelmesek (ahogy az achájok meséiről mesél a regény), de egymáshoz foltozódhassanak a lét-darabkák is. És Háýnak is folytonosan mesélni kell, hogy lassítsa a velencei kereskedő történetét. Kitérők a mesék, hogy elodázza azt, amit mégis ki kell mondania: kilép az ember a szerelemből és semmivé válik, visszacsúszik saját ragacsos, szotyogós, semmi kis lelkébe. Hiába van tele mesékkel a könyv, hiába van elrejtve benne történetek egész sora, amelyek mindegyike kibontható – a részletes kifejtés, a befejezett mesék csak arra lennének jók, hogy ismét halljuk: föld, víz, levegő mind csak az ordító otthontalanságnak a helye. Egybefogja a meséket, mítoszokat, történeteket ez a tanítás: a helyszínek és a szereplők változatossága ellenére is egyetlen történet mesélődik. Maga a *Xanadu* is csak egy a reménytelenségek példázatainak sorában – ha lehet vagy kell bármiféle mögöttes üzenetet kiolvasni egy regényből –, mert ugyanaz a történet a *Dzsigerdilen* keresése is.

Lehet ringatózni, úgy tenni, mintha nem is rólunk szólna – annyira mese ez a könyv, hogy néha el is felejttem, nem ringatni akar, sokkal inkább felrázni. Hiába a szavak hideg sikama, olyan ez, mikor egy gyerek „csúnyákat” beszél csak azért, hogy szublimáljon valamit. Ilyen mennyiségben már kiölik egymást a trágárságok és csak arra jók, hogy nagyon súlyos függőnyt szőjenek. Háýnál e függőny mögött semmi nincs, azaz mégis: a tértelen, határtalan szomorúság. Ez az egyedüli fontos dolog, ami valós. Nincsen, és nem is lehet átjárás lelkek és testek között. Lehet ugyan a másik meleg nyálában fürödni, ágyékát markolni, szétrepeszteni asszonyunk valagát, lehet álombeli szerelmünket csillagokba öltöztetni, bársonyos kenőcsöket simogatni, az utolsó pillanatban mégiscsak üresen találjuk a jégbevált üreget, elszökik belőle a szerelem, elszökik mindegyik Marlon elől. Ezért *borzasztóan* szép e szomorúság.

Lehetne írni mondjuk a keresés héroszáról meg nagyságáról. Ha hagyna erre bármilyen lehetőséget is Háý. Mert nincsen szó semmiféle tudatos vállalásról: ágyékok vannak és vágyak. Meg hideg. És valahogyan leplezni kell, takarozni a hideg ellen. Ezért kell nevet adni a semminek. Például hogy a „szív gyönyörűsége. Ilyeneket mondtak a semminek”. Vagy „Xanadu”, mondja Háý, hogy másik nevet adjon a hidegnek: „[...] minden időkben valahol a világon van egy kincsváros, de ha valaki azt magának akarja megszerezni, a kincsvárosból hamarosan semmi nem lesz, ahogyan az megtörtént Xanaduval, megtörtént Bizánccal, és megtörténik majd Velencével is. Nevezhetik akár királynőnek, a világok ékkövének, kezil elmetnek, aranyalmának vagy dzsigerdilennek, a szív gyönyörűségének, mikor a foglalók lába a belső járatokra toppant: kincs mintha nem is lett volna.”

Szólni kellene szöveg és illusztráció viszonyáról is: magyarázat csupán vagy egy újabb, önállóan is értelmezhető történetként olvasható a borító rajza és a szövegbe épített grafika? A gyerekrajzok romlatlanságáról, a naivitás varázsáról, s így feltétlen igazmondásról szól a kép: közel áll a mitikushoz, még nem vált külön mesei és valós, nincsenek éles, átjárhatatlan határok tündérek és emberek világa között. Sematikusságuknál fogva modellértékű (azaz minden lényeges jegyet tartalmazó, magát a szubsztanciát megjelenítő) házak, vizek, a nap látható itt. De ezt mégsem egy gyerek rajzolta, csak olyan, mintha. A ricoeuri metaforaértelmezés tükrében: a „Van is, nincsen is-ország” ez már. Ha a hagyományos historizáló történetmesélésről van szó, nemcsak illusztráció, hanem magának a szövegvilágnak a szerkezeti modellje. Jó, ha a rettenetes történetekbe öltözteti az ember, ha mesél, mert olyan otthonos ez a szöveg-táj, megközelíthető, megkönyvezhető. Nem lehet félreérteni, még ha néha kicsit ráncolják is a homlokukat a téglalzmú, leesett gambájú tengerészek. És meseként még szép is a szöveg. Szépeket mond ez a Vincius az angyalokról is, hogy ők édes

szavakat suttognak gyöngytestű asszonyok fülébe, fehér, dagadó vitorlákról, langyos szellőkről szólnak... Vincius mesél: gyógyír sajjó izomra, sajjó lélekre. Háý mesél: gyógyír a lét-feledésre.

Olvassuk a könyvet, és közben átcsúszik a szívbe mindenféle tátottpofájú szörny, habzsolja az ember lelkét, recseg az állkapocs, fogcsont, lenyomja, legyúri lelkünk darabjait, rágatlanul nyeli, a bélpoklosok mohóságával szippantja magába. Mindenféle bibliai szörnyek, és vétkek: irígység, gőg, paráznaság, falánkság, mértéktelenség. Ami innen hegynek látszik, valójában semmi kis galacsin, nincsen a térképen – nagy a világ, lötyög az emberen, mint a rosszul szabott ruha, ahogyan lötyög benne a lélek. Föld, víz, levegő: túlságosan nagyok a magány dimenziói. Egzisztenciális érintettségén túl lehet úgy tenni, mintha csak játék lenne, jól sikerült példázat, lehet cinkosan összekacsintani a szerzővel, hiszen tudjuk, miről beszél. Mintha nem is lenne súlya a kimondott szavaknak, a megfogant gondolatoknak, pedig nyomnak azok is, nehezek, nem lehet felelőtlenül világba küldeni őket. Ezért keserű ez a mese Xanaduról és a velencei kereskedőről, mert kimondatott valami, amivel egy kicsit még szomorúbbá vált ez a világ. Nem lehet meg nem történtté tenni. A referenciális funkciót nem kérjük számon a szövegtől, mert a folyamat fordított irányú: minden leírt szó világrészt szakít magának. És ez nemcsak azt jelenti, hogy egyre szűkül az elmesélhető történetek végtelen sora, és egyre kevesebb elfoglalatlan valóságzféra marad, hanem azt is, hogy minden *Xanadu*val és minden újrameséléssel nő a reménytelenség territórium. (*Palatinus*, 1999)